

**ПРИНЦИП РІВНОСТІ ПЕРЕД
ЗАКОНОМ І СУДОМ ТА
ЙОГО СПІВСТАВЛЕННЯ З
ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ІМУНІТЕТОМ
ДЕПУТАТІВ, СУДДІВ, ДИПЛОМАТІВ
ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ**

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор.

ВОЛОВЕЦЬ Юлія Ігорівна - студентка Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

Стаття посвячена аналізу сопоставлення принципу рівності перед законом і судом з процесуальними імунитетами в ході уголовного проиводства. Рассмотрены актуальные вопросы их применения, особенности законодательного регулирования. Проанализированы неприкосновенность народного депутата, судей, дипломатов, а также осуществлен сравнительный анализ их правового статуса с законодательством других государств. Даны предложения по использованию международного опыта в сфере института неприкосновенности.

Ключевые слова: принцип, юридическое равенство, иммунитет, неприкосновенность народных депутатов, судей, дипломатов.

Постановка проблеми

Відображення в Конституції України принципу рівності перед законом та судом ставить питання про те, яке процесуальне правове наповнення імунітету, зокрема, народного депутата, дипломатів, суддів, чи корелюється він (імунітет) із засадою рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні, чи не транслює він для цієї категорії осіб певного привілейованого становища.

Аналіз досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми

Дослідженням засад судочинства займалися такі відомі вчені, як: В. Б. Авер'янов, Ю. Г. Барабаш, Н. П. Во-

ронов, В. М. Горшеньов, В. Н. Денисов, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков, Н. М. Мироненко, Є. В. Назаренко, М. Ф. Орзіх, П. М. Рабінович, В. Ф. Сіренко, І. П. Бліщенко, Ю. Г. Дьомін, В. Н. Дурденевський, А. В. Кравець, Н. М. Мінасян, Л. А. Моджорян, В. А. Романов, О. В. Сурілов, М. В. Цвік, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко, Л. П. Юзьков та інші. У той же час, питання процесуальних імунітетів, як винятків реалізації принципу правової рівності, не знайшли достатнього відображення в працях науковців [1, с. 43].

Питаннями дослідження депутатського імунітету займався, зокрема, проф. Ковриженко Д., який у своїй праці проаналізував причини виникнення депутатського імунітету, здійснив детальну порівняльну характеристику імунітетів народних депутатів різних держав та сформулював пропозиції для України щодо даного питання [2]. Імунітет, як правову категорію, досліджувала Васильченко О., яка у своїх працях охарактеризувала правові імунітети, визначила їх основні ознаки та види [1].

Також важливу увагу привертає міжнародна практика, зокрема, варто виділити нормативні акти Венеціанської комісії, яка детально описує недоторканість суддів та народних депутатів.

Метою статті є дослідити процесуальні імунітети окремих можливих фігурантів, учасників кримінального провадження,

з'ясувати, чи корелюється їх процесуальний статус із засадою рівності перед законом та судом; зробити спробу проаналізувати законодавство окремих держав, що стосується процесуальних імунітетів, виокремити положення, які можуть бути цікавими для запозичення українським законодавцем.

Виклад основного матеріалу

Кримінальне провадження базується на ряді засад. На нашу думку, доволі актуальним постає питання щодо співставлення процесуальних імунітетів з принципом рівності перед законом та судом. Це питання є очевидно дискусійним, оскільки, на сьогодні, ні серед вчених, ні серед практичних працівників немає єдиної точки зору щодо співставлення цих категорій.

Принцип рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні закріплено у статті 21 та 24 Конституції України та статті 10 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Конституція України зазначає, що всі люди рівні і вільні у своїй гідності та правах. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [3].

Стаття 10 КПК закріплює, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками [4].

Принцип юридичної рівності в найзагальнішому сенсі означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватись будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості [5, с. 66].

Рівність учасників кримінального провадження перед судом покладає на суд обов'язок не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому з учасників кримінального провадження. Так само недопустимою є будь-яка дискримінація. Однак, принцип рівності перед законом і судом не порушується при наданні певним категоріям учасників кримінального провадження (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами, особи, які наділені особливим процесуальним статусом, тощо) додаткових гарантій у випадку і порядку, передбачених КПК [6].

Проаналізувавши вищесказане, виникає питання, яке процесуальне правове наповнення імунітету, зокрема, народного депутата, дипломатів, суддів, чи не дисонує він (імунітет) із засадою рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні, чи не передбачає він для цієї категорії осіб певного привілейованого становища? Щоб дати відповідь на це запитання, варто з'ясувати, в чому виявляється особливість імунітету, проаналізувати специфіку недоторканості цих категорій осіб та здійснити порівняльний аналіз із законодавством інших держав.

Термін «імунітет» походить від латинського «*immunitas*» (*immunitatis*), що означає звільнення від чого-небудь, незалежність, недоторканність. Він був відомий ще римському праву і означав звільнення від податків або громадських повинностей, яке міг надати Сенат, а потім імператор окремій особі, соціальній категорії або общині [7].

Необхідність запровадження інституту правового імунітету була викликана появою в Західній Європі вищих представницьких органів влади, які необхідно було захищати від впливу феодалів та монарха, в руках яких зосереджувалася виконавча влада. Так з'явився інститут, який сьогодні називається депутатською недоторканістю чи депутатським імунітетом.

На сьогоднішній день, правовий інститут імунітету досить широко використовується в різних сферах життєдіяльності суспільства. Особливо це стосується тих пра-

вовідносин, де можуть обмежуватися права та свободи людини. Проте, незважаючи на таке досить поширене використання терміну «іммунітет», у наш час немає єдиної точки зору на його визначення. Вчені по-різному характеризують дане поняття, посилаючись на ті чи інші його особливості, а також зважаючи на сферу його використання. Найбільш поширеною дана категорія є в конституційному, кримінальному та адміністративному праві, у тому числі в їх процесуальних сферах. Важливе значення для характеристики правового імунітету мають норми міжнародного права [1, с. 44].

Досить вдало, на нашу думку, зазначає Такля О., про те, що правові імунітети виступають самостійною формою правових виключень, які являють собою систему юридичних вилучень з ординарних (загальних) або спеціальних правил, чим створюється особливий правовий режим для чітко визначеного кола фізичних і юридичних осіб, яким надаються додаткові права (привілеї, пільги) або які звільняються від виконання юридичних обов'язків, юридичної відповідальності, або порядок притягнення яких до юридичної відповідальності відзначається спеціальним характером [8, с. 417].

Отже, з даного визначення випливає, що правовий імунітет це є свого роду виключення (виняток) із загального права, який передбачає специфіку правового статусу конкретно визначених осіб.

Проф. Васильченко О., наводить ряд ознак, які дають змогу визначити специфіку даного інституту, а саме:

1. він створює особливий правовий режим для суб'єктів, які ним володіють;
2. є гарантіями суспільно корисної діяльності, сприяють виконанню певних обов'язків;
3. представляє собою своєрідні винятки із загального правового статусу;
4. притаманні конкретно визначеному колу осіб, перелік яких міститься як у міжнародному, так і в національному законодавстві;
5. зміст певного імунітету підлягає обов'язковому закріпленню в чинному за-

конодавстві, зазвичай на конституційному рівні;

6. звільняють особу від виконання певних обов'язків чи відповідальності за певні діяння, які випливають з її правового статусу;

7. являє собою форми прояву диференціації правових статусів та юридичних зв'язків;

8. більшість імунітетів спрямована на виконання приписів міжнародних нормативно-правових актів [1, с. 44]

Незважаючи на те, що Конституція України закріпила принцип рівності громадян, а також принцип рівності перед законом та судом закріплено у статті 10 КПК України, все ж таки з цього правила існують винятки, які обумовлені існуванням процесуальних імунітетів, зокрема, під час кримінального провадження.

Недоторканість народного депутата України проявляється у тому, що притягнення до кримінальної відповідальності, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу у виді тримання під вартою чи домашнього арешту не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України [9].

Якщо звернутися до КПК Республіки Молдови, то цей законодавчий акт теж передбачає принцип рівності, який аналогічний ст.10 КПК України. У Конституції Молдови передбачена недоторканість депутата, притягнення до кримінальної відповідальності лише за згодою Парламенту [10].

Парламентські привілеї – це певний перелік прав та свобод, які забезпечують здійснення депутатами повноважень стосовно представництва виборців без зайвих перешкод, а також без страху бути покараним. Поняття парламентських привілеїв характеризує, по-перше, елемент статусу парламенту в цілому, а по-друге – його членів, визначаючи специфіку поширення на них дії норм законодавства шляхом обмеження такої дії певною мірою. Зміст і масштаб привілеїв еволюціонували відповідно до історичного та політичного розвитку суспільства [2, с. 4].

Історичний розвиток зумовив те, що, незважаючи на термінологічну невизначеність та змістовну неоднорідність питання парламентських привілеїв, більшість держав закріпили дві основні категорії привілеїв для депутатів: 1) принцип невідповідальності за свої рішення і висловлення у парламенті (свобода висловлювань або індемнітет); 2) принцип недоторканості (свобода від арешту або імунітет). Парламентські імунітети виступають у якості гарантії для його членів, свідків та інших осіб того, що вони не можуть бути обвинуваченими за те, що вони говорять або роблять під час виконання парламентських процедур. До того ж, депутати не можуть бути затриманими, позбавленими волі, підданими слідству без дотримання передбаченої законом процедури. Гарантії, викликані цими двома категоріями, є комплементарними. Однак, практичне закріплення їх на законодавчому рівні повинно бути концептуально осмислене та узгоджене належним чином. В іншому випадку виникає загроза неефективного функціонування інституту парламентських привілеїв [2, с. 4].

Депутатська недоторканість (імунітет) передбачає неможливість притягнення депутата до юридичної відповідальності за діяння, які містять ознаки злочинів та/або правопорушень, без попереднього санкціонування парламентом (в деяких випадках – після прямої заборони притягнення депутата до відповідальності). Депутатський імунітет має досить складну природу, що визначає неоднозначність та багаторівневість законодавчого впровадження даного інституту в систему захисту парламентаріїв. Це зумовлює практичну неможливість виділення спільних рис та розробку універсальної термінології, яка б допомогла уникнути неузгодженості при науковому описі проблеми (наприклад, якщо на позначення принципу недоторканості законодавство Німеччини та Іспанії послуговується терміном «імунітет», то в Ірландії, Мальті, Канаді, Великобританії йдеться про «свобода від арешту») [2, с. 16].

Немає однозначного підходу до питання визначення кола осіб, що можуть володіти імунітетом. Відповідно до загального правила, об'єктом захисту імунітету є депутати парламенту. Однак, є випадки поширення його дії на інших осіб: усіх осіб, що беруть участь у парламентських процедурах (держави з британським стилем правління – Великобританія, Нідерланди, Ірландія); членів регіональних асамблей (Ландтагів) в Австрії; членів регіональних рад та міністерств в Бельгії. Досить неоднозначною є практика застосування імунітету в державах з двопалатним парламентом: якщо сенатори в США захищені імунітетом, то на членів Бундесрату (верхньої палати парламенту Німеччини) його захист не поширюється. Крім того, імунітет може поширюватися на осіб, які дають свідчення парламенту або його комітетам (Австрія, Замбія, Індія, Кенія, Нова Зеландія); службових осіб апаратів парламентів (Австралія, Бангладеш Замбія, Індія, ПАР); омбудсманів (Іспанія); міністрів (Бельгія, Македонія [2, с. 17]).

Депутатська недоторканість, як привілей, не має абсолютного характеру. Ступінь захищеності депутата залежить від особливостей, визначених національним законодавством. До поширених обмежень імунітету належать: а) можливість порушення провадження проти депутата винятково за попередньої згоди парламенту (наприклад, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Латвія, Литва, Молдова, ФРН, Фінляндія, Франція); б) винятки зі сфери дії принципу невідповідності певних категорій злочинів (наприклад, в Португалії імунітет не захищає депутатів від відповідальності за зловмисні правопорушення, які караються ув'язненням на термін не менше 3-х років; в США – за вчинення державної зради, інших тяжких злочинів або порушення громадського порядку); в) винятки зі сфери дії принципу невідповідності випадків «*flagrante delicto*», тобто, коли особа була затримана під час вчинення злочину, а також брала в ньому безпосередню або опосередковану участь (наприклад, Болгарія, Литва, Молдова, ФРН, Угорщина, Франція, Японія). Незважаючи на те,

що імунітет за своєю природою є привілеєм, він не гарантує повного звільнення депутата від відповідальності за вчинені ним правопорушення. Національні законодавства по-різному підходять до визначення меж імунітету, його дії в часі, просторі та щодо кола осіб, а також підстав зняття. Основною метою даного інституту є створення належних умов для ефективного здійснення законодавчих функцій як окремим депутатом, так і парламентом в цілому. Тенденції до обмеження дії принципу недоторканості в країнах Заходу, з одного боку, та до його розширення в країнах Центрально-Східної Європи, з іншого, є свідченням важливості та актуальності проблеми депутатських імунітетів для сучасної практики державотворення та науки конституційного права [2, с. 17].

Як бачимо, більшість держав використовує інститут недоторканості народного депутата. На нашу думку, Україні необхідно суттєво звужити обсяг депутатської недоторканості (наприклад, якщо народного депутата затримано на місці вчинення злочину або безпосередньо після).

Ми також розділяємо думку Венеціанської комісії щодо депутатської недоторканості. Вона рекомендує Україні повністю не скасовувати депутатську недоторканість, а змінити її, взяти за основу модель депутатської недоторканості, яка існує в державах Європейського Союзу. Венеціанська комісія зазначає, що парламентський імунітет є невід'ємною частиною європейської конституції [11].

Варто сказати, що депутатська недоторканість повинна застосовуватись лише при вчиненні злочинів, які безпосередньо пов'язані із повноваженнями народного депутата, і не повинна застосовуватись при вчиненні ним злочинів, що не пов'язані із виконанням його функцій.

На сьогодні, це питання є досить актуальним. 11 квітня 2018 року Конституційний Суд України розпочав розгляд справи по суті законопроекту про скасування депутатської недоторканості. Таке питання розглядалося неодноразово і в 2017 році, але рішення так і не було прийнято.

Конституція України закріплює недоторканість суддів. Стаття 482 КПК передбачає, що затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом здійснюється за згодою Вищої ради правосуддя. Без згоди Вищої ради правосуддя, суддю не може бути затримано або утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Ми погоджуємось з думкою Гапоненко Л., що цей інститут є важливою гарантією незалежного й об'єктивного правосуддя як соціальної функції органів судової влади, яка покликана забезпечувати стабільність суспільних відносин на засадах права і справедливості. Але обсяг недоторканості суддів в кожній державі різниться. Обстеження відповідного законодавства окремих держав свідчить про те, що принцип недоторканості суддів реалізований у законодавстві цих держав - у меншій мірі, ніж в Україні [12]. Так, наприклад, в Італії, Франції, судді несуть відповідальність за свої вчинки відповідно до кримінального і цивільного законодавства так само, як й інші громадяни. Додаткові гарантії недоторканості суддів більш притаманні східноєвропейським державам. Так, за Конституцією Республіки Польща, суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності або позбавлений волі без попередньої згоди визначеного законом суду [12].

Венеціанська комісія послідовно зазначала, що судді не повинні отримувати вигоду від загальної недоторканості, а повинні мати лише функціональний імунітет, тобто імунітет від дій, учинених у ході виконання ними своїх функціональних обов'язків [13].

Питання дипломатичного імунітету відображено у статті 29 Віденської конвенції про дипломатичні відносини (1961 року), яка зазначає, що особа дипломатичного агента є недоторканною. Він не підлягає арешту чи затриманню у будь-якій формі. Держава перебування повинна виявляти до нього належну повагу та вживати всіх належних заходів для запобігання

будь-яких замахів на його особу, свободу чи гідність [14]. Відповідно до ч. 2 статті 6 КПК України, кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами Кодексу лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа.

Висновки

Видається, що процесуальні імунітети у кримінальному провадженні не суперечать принципу рівності перед законом та судом. Такий особливий порядок кримінального провадження щодо окремих категорій осіб не створює якихось привілеїв. Вони, як і всі інші громадяни, несуть кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень. Процесуальний імунітет зумовлений специфікою їх правового статусу в державі, функціями та повноваженнями, з метою захистити цих осіб від перешкод для виконання ними своїх обов'язків. У разі ж залучення їх до кримінального провадження, вони наділяються тими самими обов'язками й правами, що й усі інші фігуранти справи.

Разом з тим, процесуальний імунітет потребує подальшого вдосконалення відповідно до європейських законодавчих вимог, зокрема, у частині унеможливлення зловживань таким привілейованим станом, використанням його як інструменту для уникнення відповідальності.

Література

1. Васильченко О. П. Правові імунітети як винятки реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні / О. П. Васильченко // Наше право. – 2014. – № 8. – С. 43-49.
2. Ковриженко Д. Депутатські привілеї: зарубіжний досвід та пропозиції для України / Д. Ковриженко, О. Чебаненко, О. Грищук, Н. Колодяжна, Я. Бєседа // Лабораторія законодавчих ініціатив, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua>
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від

28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

5. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. – 228 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – С. 23.

7. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения / Бартошек М. / Пер. с чеш. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с. – С.146.

8. Такля О. В. Правовий імунітет та суміжні правові категорії / Такля О.В. // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – С. 411-418.

9. Про статус народного депутата: Закон України від 17 листопада 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://online.zakon.kz>

11. European commission for democracy through law (Venice commission) report on the scope and lifting of parliamentary immunities. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.venice.coe.int>

12. Гапоненко Л. В. Проблемні аспекти принципу недоторканості суддів / Л. В. Гапоненко, В. І. Геращенко // Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право. Випуск 41. Том 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua>

13. Висновок щодо проекту закону про внесення змін до конституції України щодо недоторканості народних депутатів та суддів. – [Електронний ресурс]. – Ре-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу співставлення принципу рівності перед законом та судом з процесуальними імунітетами під час кримінального провадження. Розглянуто актуальні питання щодо їх застосування, особливості законодавчого регулювання. Проаналізовано недоторканість народного депутата, суддів, дипломатів, а також здійснено порівняльний аналіз їх правового статусу із законодавством інших держав. Надано пропозиції щодо використання міжнародного досвіду у сфері інституту недоторканості.

Ключові слова: принцип, юридична рівність, імунітет, недоторканість народних депутатів, суддів, дипломатів.

жим доступу: <http://www.scourt.gov.ua./clients/vsu/vsu.nsf>

14. Віденська конвенція про дипломатичні зносини ООН: Конвенція, Міжнародний документ від 18.04.1961. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the comparison of the principle of equality before the law and the court with procedural immunities during the criminal proceedings.

The principle of equality of citizens before the law and the court is one of fundamental concept of Ukrainian legal system.

The article deals with the detailed analysis of this principle, as well as the characteristic of the concept of «equality».

A comparative description of the concepts of «equality» and «immunity» were singled out.

The basic signs of legal immunity were determined, and a brief excursion of the history of the emergence and functioning of immunity was provided.

The urgent questions concerning their application, peculiarities of legislative regulation were considered.

It was noted that legal immunity is a kind of exclusion (exception) from the general law, which provides for the specifics of the legal status of specific individuals.

It analyzed the integrity of deputies, judges, diplomats, and also made a comparative analysis of their legal status with the legislation of other states, such as: Republic of Moldova, Republic of Poland, USA, Netherlands, India, Argentina, Belgium, France, Hungary, Bulgaria.

The main disadvantages of this legal institute in these states were identified, as well as the position of the scholars regarding the necessity of the inviolability of deputies, judges, diplomats.

It is noted that it is necessary for our state to ensure that the functioning of «immunities» is carried out in the right direction and has little positive influence on social relations.

The proposals of scholars concerning the expediency of the existence or abolition of such a legal institution as integrity are considered.

It was ascertained which procedural legal content of immunity, in particular; the deputy, diplomats, judges, or whether it correlates (immunity) with the principle of equality before the law and the court in criminal proceedings

The proposals have been on the use of international experience in the Institute immunity.

Key words: principle, legal equality, immunity, immunity of deputies, judges, diplomats.